

Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Filistin’de Toplum ve Siyaset 1919-1922

İsmail Ediz*

Özet

Filistin’in yakın tarihi açısından Birinci Dünya Savaşı büyük önem arz eder. İngiltere 1917’de Filistin’i işgal etmiş ardından Balfour deklarasyonu ile birlikte bölgede bir Yahudi devleti kurulacağını dünya kamuoyuna ilan etmiştir. Dolayısıyla 1917 sonrasında ortaya çıkan süreç Filistin’de Siyonist projenin siyasi olarak uygulamaya konulduğu dönemdir. Arap halklarının nüfus çoğunluğunu oluşturduğu Filistin’de self determinasyon ilkesine rağmen böyle bir projenin uygulamaya konması, diplomasi tarihi açısından kendine özgü bir dönemin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Siyonist projenin batılı devletler tarafından desteklenmesiyle ortaya çıkan süreç aynı zamanda Filistin’in siyasi, ekonomik ve sosyal durumunu olumsuz etkilemiş, bölge bu dönemden itibaren hiç bitmeyecek karışıklıkların ve çatışmanın merkezi haline dönüşmüştür.

Anahtar Kelimeler: *Filistin, Balfour Deklarasyonu, Siyonizm*

*Yrd.Doç.Dr., Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, ismailediz@sakarya.edu.tr

The Society and Politics in Palestine After The First World War 1919-1922

İsmail Ediz*

Abstract

The First World War has a great significance in terms of recent history of Palestine. After Britain had occupied Palestine in 1917, she declared Balfour Declaration for announcing to the world that a Jewish state would going to be established in this region in the near future. Therefore, the events after 1917 was the story of Palestine in which Zionist project put into practice politically. Although the principle of self-determination, the implementation of such a project in Palestine where Arab people constitute the majority of the population, led to the emergence of a specific period in terms of the history of diplomacy. The process associated with the Zionism supported by Western states, also affected Palestinian political, economic and social situation adversely and since this period Palestine has become the center of the conflict and confusion that would never end.

Keywords: *Palestine, Balfour Declaration, Zionism*

*Phd.Asst.Prof., Sakarya University, Faculty of Political Science, ismailediz@sakarya.edu.tr

Giriş

Filistin 1516’den I. Dünya Savaşı sonuna kadar Osmanlı Devleti’ne bağlı bir bölge olarak kalmıştır. 1917’de İngiliz ordularının işgaline uğrayan Filistin toprakları bu tarihten itibaren General Allenby’in yönetimindeki askeri idarenin eline geçti¹. Aynı yıl ortaya çıkan Balfour Deklarasyonu Filistin’in yakın tarihindeki en önemli gelişmelerden biri olarak kayıtlardaki yerini aldı. Savaş sonrası düzende ise Filistin, siyasi sınırları belli Suriye’den ayrı bir idari bölge olarak tesis edilmiş ve İngiliz mandası altında yönetilmeye başlanmıştır². 1917 sonrasında İngiliz kontrolüne giren bölge, Arapların çoğunlukta, Yahudilerin ise azınlıkta olduğu bir coğrafya olarak bu statükosunu 1948’e kadar devam ettirmiştir³. Bu gelişmeler ışığında Birinci Dünya Savaşı neticeleri itibariyle, binlerce yıllık geçmişe sahip Filistin tarihinin son yüz yılına damgasını vurmuştur.

Dünya savaşının hemen ertesinde Osmanlı coğrafyasının diğer bölgelerinde olduğu gibi Filistin’de yaşayan halklar da kendi bölgelerinin geleceğiyle ilgili tartışmalarla yüzleşmek zorunda kaldı. Bu tartışmalar arasında Filistin halklarını ilgilendiren en önemli gelişme Balfour Deklarasyonu’yla somut bir anlam kazanan Siyonizm⁴ sorunudur. Savaş sonrasında günümüze kadar devam eden süreçte Filistin tarihini domine eden temel olgu Siyonizm’in doğal bir sonucu olan Arap-Yahudi çatışmasıdır. Savaş sonrasında bu çatışmanın üçüncü tarafı ise önce işgalci sonra da mandater devlet pozisyonundaki İngiltere’dir.

Birinci Dünya Savaşı’nın ortaya çıkardığı neticeler Filistin için hayati önem arz etmiştir. Savaş başladığında Siyonistler uzun zamandır arayış içerisindeydi fakat henüz uluslararası siyasi bir destek bulmuş değillerdi.

- 1 John J. McTague Jr., “*The British Military Administration in Palestine 1917-1920*”, *Journal of Palestine Studies*, Vol. 7, No: 3, (Spring 1978), pp. 55-76.
- 2 Benny Morris, *Righteous Victims: A History of the Zionist-Arab Conflict, 1881-1998*, Knopf Doubleday Publishing Group 2011, s.7.
- 3 Zachary Lockman, *Comrades and Enemies: Arab and Jewish Workers in Palestine, 1906-1948*, University of California Press 1996, s. 3.
- 4 Siyonizm terimi halk arasında ilk defa 23 Ocak 1892’de Viyana’da düzenlenen bir toplantıda Nathan Birnbaum tarafından kullanılmıştır. Kavramın siyasal bir anlam kazanması ise bundan dört yıl sonra Herzl’in *Judenstaat* adlı eseri yayımlanmasıyla gerçekleşmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Walter Laqueur, *A History of Zionism*, New York 2003, s.xxvi.

Beklenen fırsat savaş sırasında İngiltere’de yaşanan kabine değişikliğiyle doğdu. 1916’da Başbakan olan Lloyd George ve aynı kabinede dışişleri bakanlığı görevini üstlenen Balfour, Siyonist talepleri dikkate almak niyetindedir. Lloyd George, İngiliz çıkarları için Yahudileri bir enstrüman olarak kullanmayı hedeflemiştir⁵. Yahudi devletinin coğrafi konumu stratejik açıdan önemli olduğu gibi, Yahudi sermayesi İngiltere’nin savaşını finanse edebilecek güce sahipti. Buna karşılık Siyonistler devletlerine kavuşmuş olacaktı. Böylece karşılıklı ihtiyaçlar Siyonist taleplerin gerçekleşmesi için uygun ortamı sağlanmış oldu.

İngiltere’nin Siyonistlere verdiği destek Balfour’un Rotschild’e yazdığı mektupla⁶ açığa çıktı. Siyonizm açısından deklarasyonun öncesi ve sonrası farklı anlam ifade etmektedir. İlk defa uluslararası büyük bir güç Siyonist projeye siyasi destek vereceğini açıkça ilan etmiştir. Yalnızca İngiltere değil İtilaf Devletleri’nin tamamı Balfour Deklarasyonu üzerinde hemfikir⁷. Bölgeden gönderilen İngiliz raporlarında sık sık İngiltere, Fransa, Amerika ve İtalya’nın Yahudi devletinin kurulmasını kabul ettiklerine dair bilgiler yer almaktadır⁸. Fakat şunu da belirtmek gerekir ki kâğıt üzerinde fikir birliği olmasına rağmen hem Fransa hem de İtalya, İngilte-

5 Howard M. Sachar, “*The Balfour Declaration*”, A History of Israel: From the Rise of Zionism to Our Time, Toronto 2007.

6 Balfour Deklarasyonu’nun orijinal metni aşağıdaki gibidir. Kaynak: http://avalon.law.yale.edu/20th_century/balfour.asp

“November 2nd, 1917

Dear Lord Rothschild,

I have much pleasure in conveying to you, on behalf of His Majesty’s Government, the following declaration of sympathy with Jewish Zionist aspirations which has been submitted to, and approved by, the Cabinet.

“His Majesty’s Government view with favour the establishment in Palestine of a national home for the Jewish people, and will use their best endeavours to facilitate the achievement of this object, it being clearly understood that nothing shall be done which may prejudice the civil and religious rights of existing non-Jewish communities in Palestine, or the rights and political status enjoyed by Jews in any other country.”

I should be grateful if you would bring this declaration to the knowledge of the Zionist Federation.

Yours sincerely,

Arthur James Balfour”

7 Ylana Milner, *Government and Society in Rural Palestine, 1920-1948*, University of Texas Press 2014, s.9.

8 F.O. 98124/2117/44, No:196, Clayton’dan Curzon’a, 19 Haziran 1919.

re'yi zorlamak açısından realizmin bir gereği olarak Siyonizm karşıtlarını el altından kışkırtmıştır.

Deklarasyon, Filistin coğrafyasının geleceği açısından bambaşka bir dönemi ve tartışmayı beraberinde getirmiştir⁹. 1917 öncesinde Siyonizm, küçük hiziplerin yürüttüğü bir hareketken Balfour Deklarasyonu ile birlikte konu uluslararası sorun haline dönüşmüştür¹⁰. Öte yandan deklarasyonun ilanı, temelleri çok öncelere dayanan yaygın Siyonizm karşıtlığının bir anlamda göz ardı edilmesidir. Bu durum, savaş sonrasında Arap toplumuna verilen sözlerin tutulmayacağı anlamına gelmektedir. Paris Konferansı'nda Filistinli Arapları temsil edecek bir heyetin dahi bulunmaması, İngiltere'nin kararlılığının göstergesidir¹¹. Buna karşılık Şubat 1919'da uluslararası bir toplantıda ilk defa İbranice olarak taleplerini dile getiren Siyonistlere sunulan imkân gelecekte yaşanacakların habercisidir¹².

İngiltere'nin böyle bir siyasi hamlede bulunmasının sebepleri bugün bile araştırılmaya değer bir konu olarak beklenmektedir. Savaş koşullarının ağır finansal sorunları, İngiltere'yi bir takım adımlara zorlamış olabilir mi düşüncesi her zaman akılları bulandırmıştır. Benzer durum İngiliz Başbakanı Lloyd George'un aynı dönemde Anadolu'nun batısını Yunanlılara vermek istemesindeki ısrarcı tutumda da ortaya çıkmaktadır. İngiltere'yi savaş sırasında destekleyen uluslararası finansal kaynakların detaylı olarak irdelenmesi, Londra'nın bu dönemde kimlere ne kadar borcu olduğunun tam olarak tespit edilmesi akıllardaki soru işaretlerini ancak giderebilir. Dolayısıyla 20. yüzyılın başında Filistin konusunda yaşanan gelişmelerin ekonomi politikası araştırılmayı beklenmektedir ve ortaya çıkacak netice konuya çok daha farklı bir anlam katabilecek değerdedir.

Finansal kaygılar bir yana geleneksel İngiliz sömürgeciliğinin geçmiş-

9 Osmanlı Hariciye Nezareti'nin Filistin Meselesi Siyonizm Davası Başlıklı Raporu, yayınlayan: Ali Akyıldız, Zekeriya Kurşun, Osmanlı Arap Coğrafyası ve Avrupa Emperyalizmi, İstanbul 2015, s. 57.

10 Walter Laqueur, A History of Zionism, New York 2003, s.xxvi.

11 Barbara Jean Smith, The Roots of Separatism in Palestine: British Economic Policy, 1920-1929, Syracuse University Press, 1993, s.13.

12 The Times, 1 Mart 1919; Ali Balcı, İsrail Sorunu: Ortadoğu'nun Gordion Düğümü, Dünya Çatışmaları Çatışma Bölgeleri ve Konuları, Editörler: Kemal İnat, Burhanettin Duran, Muhittin Ataman, İstanbul 2010, s. 104.

ten getirdiği bir takım alışkanlıklar Filistin politikasının şekillenmesine etki etmiştir. Akdeniz'in doğusundaki üstünlükle ilgili stratejik kaygılar, İngiltere'nin Siyonizm'i desteklemesinde etkilidir. Kanal bölgesinin güvenliğini sağlama noktasında sıkıntı çeken İngiltere açısından Süveyş Kanalı ve çevresinin güvenliği Yahudi devleti aracılığıyla sağlanabilirdi¹³. Filistin bölgesi konum itibarıyla Mısır ve Süveyş için adeta bir siper vazifesi görmektedir¹⁴. Öte yandan Siyonist taleplerin karşılanmasıyla ortaya çıkacak Yahudi devleti, Filistin'in manda yönetimini alacak İngiltere açısından yatırımların finansman sorununu çözecek niteliktedir. İngiliz yetkililer Filistin'de Yahudi sermayesiyle açılacak fabrika, hotel ve alışveriş merkezlerinin bölgeyi kalkındıracağını düşünmektedir¹⁵. Böylece ortaya çıkacak istihdam olanakları işsizlikten mustarip Arap halkını da cezbedecektir.

Görüldüğü üzere Siyonizm yalnızca Yahudiler için bir hedef olmaktan ziyade uluslararası siyasetin bir numaralı aktörü konumundaki İngiltere'nin çıkarları açısından vazgeçilmez bir projedir. Bu çalışmanın temel iddialarından biri İngiltere'nin ve diğer galip devletlerin savaş sonrasında sınırları belirlerken evrensel ahlaki veya ilkeleri bir kenara bırakıp çıkarları öncelikleridir. Diğer bir tabirle çıkarlar söz konusu olunca self determinasyon gibi sihirli kelimeler yerini diplomatik dilin ruhsuzluğuna terk etmiştir. Bu noktada savaş sonrasında Anadolu, Balkanlar ve Doğu Avrupa gibi birçok bölgede olduğu gibi Filistin de uluslararası sömürgeci hesaplaşmaya malzeme olmuş ve uzun yıllardır süregelen huzursuzlukların merkezi haline dönüşmüştür.

Ekonomik ve siyasal getirileri fazla olan Siyonizm'in tipik bir İngiliz projesi olduğu tezinden hareketle bu çalışma, İngiltere'nin politikaları çerçevesinde Filistin ve çevresinin geleceğiyle ilgili tartışmaları Siyonizm bağlamında ele almaktadır. Şüphesiz Filistin ve Siyonizm denilince akla birçok araştırma eser gelmektedir. Bu çalışmayı özgün kılacak unsur politika belirleyici aktör konumundaki İngiltere'nin arşiv belgelerine dayanıyor olmasıdır. Çalışmanın amaçlarından birisi Siyonizm'in resmiyet kazandığı

13 Benny Morris, *Righteous Victims: A History of the Zionist-Arab Conflict, 1881-1998*, Knopf Doubleday Publishing Group 2011, chapter 3.

14 Isaiah Friedman, *The Question of Palastine: British-Jewish-Arab Relations, 1914-1918*, London 1991, s. 1.

15 F.O. 156779/2117/44A, No: C.P.O. 311, *Meinertzhagen'den Curzon'a, 10 Kasım 1919*.

dönemde Filistin toplum yapısının söz konusu projeye uygun olup olmadığını irdelemektir. Buradan hareketle Filistin halklarının gelişmelere bakış açısı, uluslararası siyasetin, bölge coğrafyasının geleceğine etkisi, toplumun değişik katmanlarının Siyonizm karşısındaki tutumları çalışmanın temel sorunsallarını oluşturmaktadır.

Çalışmada bazı kısıtlar söz konusudur. Bunlardan ilki ele alınan dönemle ilgilidir. Araştırma, Ocak 1919'daki Paris Konferansı'ndan, İngiliz manda yönetiminin resmîyet kazandığı Temmuz 1922'ye kadar olan dönemi kapsamaktadır. Diğer bir kısıt, konunun büyük oranda İngiliz arşiv belgeleri ışığında değerlendirilmesidir. Araştırmanın ana kaynağını İngiliz dışişleri bakanlığının arşiv belgeleri oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada elde edilen bilgilerin bölgede uzun zaman hüküm süren Osmanlı Devleti'nin arşiv belgelerindeki bilgilerle test edilmesi, ortaya çıkan tespitlerin çok daha sağlıklı bir zemine oturmasını sağlayabilir. Ayrıca konuyla ilgili diğer ülkelerin arşiv belgelerine dayalı yapılacak çalışmalar Orta Doğu'nun yakın tarihine yeni açılımlar kazandırabilir. Son bir kısıt olarak şunu belirtmek gerekir ki bu çalışma 20. yüzyılın başındaki Filistin sorununu İngiltere merkezli ele almakta ve gelişmeleri manda tartışmaları bağlamında daha çok İngiltere ve Fransa ekseninde değerlendirmektedir. Şüphesiz dönemin Filistin'i konuşulurken Amerika gibi Siyonist projenin arka planındaki en güçlü devletlerden birine belki de başlı başına ayrı bir çalışmada yer vermek gerekir. Fakat bu çalışma Amerikan politikasını ve diplomasisini araştırmanın kapsamına dâhil etmemiştir.

Dönemin en güçlü küresel aktörü olan İngiltere'nin aynı zamanda Siyonizm'i resmen destekleyen ilk devlet olması İngiliz belgelerini önemli kılmaktadır. Birçoğu bölgede görev yapan İngiliz askeri ve sivil idarecileriyle Londra arasında gerçekleşen karşılıklı yazışmaları içeren bu belgeler İngiliz politikasının arka planının anlaşılmasına katkı sağlayacak niteliktedir. Ayrıca İngiliz basını ve çeşitli yerli ve yabancı eserler çalışmanın diğer başvuru kaynaklarını oluşturmaktadır. Böyle bir çalışmanın bir sonraki ayağını şüphesiz Osmanlı arşiv belgeleri üzerinden yapılacak bir araştırma oluşturabilir. Uzunca bir süre Osmanlı hâkimiyetinde kalan Filistin coğrafyasının Osmanlı sonrası dönemlerde içinde bulunduğu sosyal ve siyasal durumu kavrayabilmek önceki durumla sağlıklı bir karşılaştırma yaparak mümkün olabilir. Arşiv belgelerine dayalı bu tarz karşılaştırmalı çalışmalar geçmişten geleceğe uzanan engin tarih sahnesi içerisinde okuyuculara geç-

mişle sonrası veya şimdiki arasında mukayese yapabilme imkânı sağlarken, insanlığın geleceğe yönelik vizyonunun genişlemesine de katkı sunacaktır.

Toplumsal Yapı

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Filistin’de yaşayan üç temel etnik veya dinsel kimlikten söz etmek mümkündür. Bunlar Müslüman Araplar, Hıristiyanlar ve Yahudilerdir. Bölgede oransal olarak diğer unsurlara karşı eziç bir üstünlüğü bulunan Arapların büyük çoğunluğu Müslüman olmakla birlikte küçük bir kısmı Hıristiyan’dır. Müslüman ve Hıristiyan Arapların toplamı bölge nüfusunun yüzde 90’lık kısmına denk gelmektedir. Buna karşılık Yahudiler toplam nüfusun yüzde 10’luk kısmından daha az bir bölümünü oluşturmaktadır¹⁶. Nüfus oranlarına bakıldığında çoğunluğu, İngiltere’nin bölgedeki politikalarına karşı olan Müslüman Arapların oluşturduğu ortadadır¹⁷. Böyle bir nüfus yapısında Siyonist projenin uygulanması ancak Arapların ikna edilmesiyle gerçekleşebilirdi fakat bunun mümkün olmayacağına gören İngilizler bu konuda çok fazla çaba sarf etmeden projeyi Arap karşıtlığına rağmen uygulamaya koymuştur.

Savaşın olağanüstü koşulları altında Arap halklarının İngiliz politikasının öngördüğü Siyonizm’i ve dolayısıyla bölünmeyi istemedikleri rahatlıkla söylenebilir. Araplar bu iki düşünceye karşı örgütlenerek tepkilerini ortaya koymuşlardır. Halk arasında aktif politikayla uğraşanlar fazla olmasa da Arap muhalefetinin siyasal alandaki faaliyetleri oldukça yoğundur. 1917 sonrası dönemde Filistin’deki muhalif söylem Suriye’nin bölünmesi projesi olan Siyonizm karşıtlığından beslenmektedir. Projeye gerçekleştirilecek Yahudi göçü Arapları derin bir endişeye sevk etmiştir. Bu dönemde birçok Arap, Yahudi göç dalgalarıyla birlikte topraklarını kaybetme ve hatta bölgeden sürülme endişesi taşımaktadır¹⁸. Bununla ilgili olarak İngiliz otoriteler ancak azınlığın çoğunluğu idare etmesine izin vermeyeceklerine dair demagojik söylemlerle durumu geçiştirmeye çalışmışlardır.

16 John J. McTague Jr., “*The British Military Administration in Palestine 1917-1920*”, *Journal of Palestine Studies*, Vol. 7, No: 3, (Spring 1978), pp. 55-76.

17 CAB/24/125, Filistin’de Durum, 9 Haziran 1921.

18 F.O. 86424/2117/44, No:197, Curzon’dan Balfour’a, 31 Mayıs 1919.

Yahudiler dışındaki Filistin halklarının neredeyse tamamının Siyonist projeye karşı çıkmasının arkasında birçok sebep yatmaktadır. Yeni durumda Yahudilerin çeşitli ayrıcalıklar elde edeceği kuşkusuz Siyonizm karşıtlığını tetikleyen bir unsurdur. Öte yandan henüz bir meşruiyet kazanmadığı halde İbranicenin resmi dillerden biri olarak kabul edilmesi geleceğe yönelik bir işaret olarak algılanmıştır. Hatta Siyonist bayrakların Filistin’in çeşitli yerlerinde dalgalanması rahatsızlığı artıran önemli bir husustur. Siyonist projeye birlikte dünyanın çeşitli bölgelerinden Filistin’e akın etmesi beklenen özellikle maddi durumu zayıf Yahudilerin bölgeye bir katkı sağlamayacağı inancı halk arasında yaygındır. Aksine mevcut durumun düşük nitelikli göçmenlerle birlikte daha da kötüleşeceğini düşünen Arap halkı aynı zamanda ahlaki sorunların da yaşanacağı kanaatinde-dir.

Ekonomik olarak fakirleşme korkusu da Siyonizm karşıtlığında önemli bir etken olarak göze çarpmaktadır. Toprak fiyatlarının düşmesi, ticaretin zaafa uğraması gibi ekonomik nedenler halkın projeye karşıtlığında önemli rol oynamıştır¹⁹. Diğer bir konu kutsal mekânların akıbetidir. Bununla birlikte ibadet özgürlüğü sorunsalı da gündeme gelmiştir. Özellikle Kudüs’te bulunan Müslüman ve Hıristiyanların kutsal kabul ettiği mekânların gelecekte Yahudi kontrolüne girme ihtimali insanları ciddi anlamda rahatsız etmiştir. Tepkiler karşısında İngiliz yetkililer, Hıristiyan ve Müslümanlara sözlü olarak dinlerini özgürce yaşama garantisi vermiştir²⁰. Fakat bu çabalar genellikle başarısız olmuştur. Bölge halkı 1917’den beri İngiltere’ye olan güvenini neredeyse tamamen yitirmiştir. Diğer bağımsız devlet projelerine rağmen Filistin’in self determinasyon ilkesinden uzak bir yapılanmaya tabi tutulması halk arasında İngiltere’nin adil davranmadığı izlenimini doğurmuştur.

Arap coğrafyasının tamamında olduğu gibi Filistin’de yaşayan Araplar da, Milletler Cemiyeti ilkeleri ve self determinasyon çerçevesinde bir uygulama talep etmiştir. Fakat Balfour Deklarasyonu’nun ortaya çıkardığı siyasi hava beklentilerin karamsarlığa dönüşmesine yol açmış, bölgede yaşayan Arap halklarını gelecek açısından derin bir endişeye sevk etmiştir. Ancak Deklarasyonu’nun ardından 1,5 yıl geçmesine rağmen Filistin’deki belirsizliğin devam etmesi Yahudi devletinin gerçekten kurulabileceği ko-

19 CAB/24/125, Filistin’de Durum, 9 Haziran 1921.

20 F.O. 86424/2117/44, No:197, Curzon’dan Balfour’a, 31 Mayıs 1919.

nusunda bir takım şüpheler doğurmuştur. Sevr şartlarının kesinleşmemesi ve manda idaresinin henüz onaylanmamış olması Arapları umutlandırmıştır²¹. Arap kamuoyu, şayet tepki gösterilirse İngilizlerin vazgeçmek zorunda kalacağına inanmaktadır. Buna karşılık Siyonist projenin bölge halkı tarafından biran evvel içselleştirilmesini isteyen İngiliz yetkililer, Filistin’de kurulacak manda yönetiminin Balfour Deklarasyonu çerçevesinde gerçekleşeceğinin açıkça ilan edilmesi konusunda Londra’yı uyarılmışlardır²².

Siyonist proje karşısında harekete geçen Filistinli Araplar arasında dünya savaşı ertesinde etkili olan üç önemli siyasi düşünceden söz etmek mümkündür. Bunlardan ilki Filistin’in içinde yer alacağı birleşik Arap Devleti kurmayı amaçlayan Arap Milliyetçiliğidir. Geçmişte Osmanlı-Türk yönetimine karşı çıkan milliyetçiler İngiltere’yi özgürlük yolunda adeta kurtarıcı olarak görmüşlerdir²³. İkinci olarak İngiliz işgalinden sonra ortaya çıkan Siyonizm karşıtı hareketten söz etmek gerekir. Bunların en büyük korkusu şüphesiz geniş bir Yahudi kitlesel göçü karşısında azınlığa düşmektir. Bu kesim aynı zamanda Filistin’in tamamen Yahudileşmesinden endişe duymaktadır. Üçüncü olarak İslam düşüncesinden yana olanlardan söz edilebilir. Müslüman dünyasıyla entegre bir Filistin isteyen İslamcılar, Siyonist proje karşısında İslam dünyasını harekete geçirmeye çalışmıştır²⁴. Toplumsal muhalefet içerisinde İngilizleri rahatsız eden etkili gurup belki de İslam düşüncesiyle hareket edenlerdir. Zira geniş bir Müslüman sömürge ağına sahip İngiltere, içinde İslami propagandayı barındıran her türlü söyleme karşı sert tepki göstermiştir. Dünya savaşından sonraki süreçte Müslüman Arapları harekete geçirecek potansiyele sahip bu düşünceler iç içe geçmiş durumdadır. Bu nedenle Filistin’deki İngiliz politikalarına karşı olan toplumsal muhalefet değişik düşüncedeki insanları içinde barındırmaktadır. Vatansızların yanı sıra siyasi hayatın getirilerinden istifade etmek isteyen gençler de muhalif kesim içerisinde yer alabilmektedir²⁵. Fakat Arapların

21 The Times, 4 Nisan 1922.

22 F.O. 86424/2117/44, No:197, Curzon’dan Balfour’a, 31 Mayıs 1919.

23 CAB/24/165, Herbet Samuel, Memorandum by the Secretary of State for the Colonies, 25 February 1924.

24 CAB/24/165, Herbet Samuel, Memorandum by the Secretary of State for the Colonies, 25 February 1924.

25 CAB/24/165, Herbert Samuel, Memorandum by the Secretary of State for the Colonies, 25 February 1924.

çoğunluğunun birleştiği ortak nokta şüphesiz Siyonizm karşıtlığıdır.

Filistin halkı İngiltere'nin bölge üzerindeki politikalarına karşıdır fakat bu karşıtlık zaman zaman siyasi alandaki rekabetin gerisinde kalabilmektedir. Siyonizm'den kaynaklı sıkıntıların yanı sıra Filistin'deki Müslüman Arap halkın kendi içindeki bir takım anlaşmazlıklar bölgenin istikrarı açısından tehdit oluştururken Siyonistlerin de işini kolaylaştırmıştır. Bölgede diğer Arap coğrafyalarında olduğu gibi aileler ve bireyler arasındaki anlaşmazlık ve çekişmeler had safhadadır. Bu anlaşmazlıkların çoğu siyasi alana çekilmekte, mevcut yönetim ve İngilizler bu tarz çekişmelerden ciddi anlamda güç devşirmektedir. Buna bir örnek vermek gerekirse Filistin'de Efendiler olarak adlandırılan kesim, İngiliz mandası veya Siyonist proje yerine bağımsız bir devlet kurulmasından yanadır. Onların bu tavrının, yalnızca devleti ele geçirme ve önemli kademeleri kendi üyeleri arasında paylaşma amacı taşıdığını düşünen Fellahinler buna şiddetle karşı çıkmıştır. Diğer yandan Efendi kesimine mensup olanların da en önemli endişesi rakip gurupların eline geçecek bir devlet yapısı içinde yaşamak zorunda kalmaktır²⁶. Aslında her iki taraf da Siyonizm karşıtı olmasına rağmen siyasi alandaki rekabet ve hatta düşmanlık iki kesimi ciddi bir kampaşmaya maruz bırakmış, İngilizlerin işini kolaylaştırmıştır²⁷.

Filistin'de etkili olan bir başka siyasi düşünce milliyetçi olmasına rağmen ılımlı sayılabilecek mandacılarıdır. İngiliz mandasından yana olanlar mevcut şartlar altında Filistin'in kendisini idare edemeyeceğine inanmıştır. Bölgenin zenginleşmesi için İngiliz yönetimi şart görülmektedir. Bunlar muhalif milliyetçi kamp içerisindeki radikallere karşı husumet beslemektedir. Arap topraklarının kendilerinden alınarak Yahudilere verileceği veya Filistin yönetiminin Siyonistlerin eline geçeceği yönündeki endişeleri yersiz bulan bu kesim siyasi mücadeleden mümkün olduğunca uzak durmuştur. İngilizlerle işbirliğine açık bir gurup görünümündeki mandacıların ayrıca basında bir de aktif çalışan yayın organları bulunmaktadır. İlimlilerin en çok eleştirdikleri nokta Filistin siyasetini tekeline bulduran kesimlerin halktan topladıkları paralarla Avrupa'da gezen ve maliyeti oldukça fazla

26 F.O. E 3109/131/44, *Samuel'den Curzon'a*, 2 Nisan 1920.

27 CAB/24/165, Memorandum by the Secretary of State for the Colonies, 25 February 1924.

olan heyetleri desteklemeleridir²⁸. Bağımsızlık fikrine uzak ve bir o kadar da dış müdahaleye yatkın mandacıların tutumlarında aslında siyasi ve ekonomik çıkarlar belirleyici rol oynamıştır. Birçoğu hükümete yakın durarak ayrıcalıklar kazanmanın peşinde koşarken, müstakbel İngiliz yönetiminde bir takım çıkarlar elde etme endişesiyle güçlünden yana tavır takınmışlardır.

Daha çok meşru alanda faaliyet gösteren bu tarz siyasi grupların yanı sıra savaşın ertesinde Filistin siyasetinden bahsederken derneklerin ve diğer bazı örgütlenmelerin rolü inkâr edilemez²⁹. İngilizler bu tür yapılanmaların birçoğunu illegal olarak nitelemiştir. Bu dönemde Kudüs'te Arap propagandası yapan en etkili derneklerden biri El Muntada el Adabi'dir (Edebiyat Derneği)³⁰. Şam'daki propaganda merkezleriyle doğrudan ilişkili olan el Muntada her türlü Siyonist faaliyete karşıdır ve Arap bağımsızlığının gerçekleşmesi için faaliyet göstermektedir³¹. Yahudi göçünü Filistin için en büyük tehdit olarak gören dernek aynı zamanda Filistin'in Suriye'den koparılmasına da karşıdır. Kapitulasyonların kaldırılması da derneğin hedefleri arasındadır. Derneğin aktif üyeleri genç Müslümanlar olmakla birlikte az miktarda Hıristiyan üye de bulunmaktadır. Derneğin önde gelenleri arasında Muhammet Yusuf el Hatip, Mahmut Aziz el Haldi, Hasan Sıtkı Deccani gibi isimler kayıtlarda yer almaktadır³².

Bu dönemde Filistin'de faaliyet gösteren diğer bir dernek, çoğunluğu Hüseyini ailesine mensup üyelerden oluşan El Nadi el Arabi'dir³³. El Munta-

28 CAB/24/165, Herbet Samuel, Memorandum by the Secretary of State for the Colonies, 25 February 1924.

29 20. yüzyılın başında kurulan ve Arap milliyetçiliğini destekleyen örgütlerle ilgili detaylı bilgi için bkz. George Antonius, *The Arab Awakening: The Story of the Arab National Movement*, 1938.

30 Rashid Khalidi, *The Origins of Arab Nationalism*, Columbia University Press, 1991, s. 73.

31 Andrew Patrick, *The Zionist Commission and the Jewish Communities of Greater Syria in 1919*, *Jerusalem Quarterly* 56&57, s. 109.

32 F.O. 125609/2117/44A, No. C.P.O. 31/110, Albay French'den Curzon'a, 26 Ağustos 1919; Bununla ilgili bir başka kaynaktan derneğin önde gelen kurucu isimleri arasında Abdülkerim el Kasım el Halil, Seyfettin Hatip, Fadlallah el Müfit, İbrahim Ethem el Vaiz, Afif el Sulh, Necdet el Suküni, Cemil el Hüseyini, Behçet Mardum, Raşit el Maraşi, Ali Naci gibi isimlerden söz edilmektedir, bilgi için bkz. faculty.washington.edu/heer/muntada.pdf.

33 Aryeh L. Avneri, *The Claim Dispossession: Jewish Land-Settlement and the Arabs, 1878-1948*, London 2009, s.229.

da ile benzer amaçları taşıyorsa da radikal olmayan bir üye profiline sahip olan el Nadi ile el Muntada arasındaki ilişkiler soğuktur. El Nadi üyeleri Arap bağımsızlığı konusunda ısrarcı olmamakla birlikte Siyonist projeye ve Yahudi göçüne karşıdır³⁴. Bu grubun önde gelen üyeleri arasında Tevfik Hüseyini, Hacı Emin Hüseyini, Cemil Hüseyini, Şeyh Hasan gibi isimler yer almaktadır³⁵.

Bir diğer dernek El Akha W'el Afaf'tır. Üyeler arasında radikal militanlar olduğu İngiliz istihbarat raporlarına yansımıştır. İngiliz yetkililer, bunların Muntada ve Nadi'nin gerçekleştirmeyi düşündüğü her türlü eylemde aktif olarak rol almak istediğini iddia etmiştir. Muntada üyesi olan Mahmut Aziz el Haldi, Şeyh Hasan ebu Siyud, Şeyh Said el Hatip, Muhammet Yusuf el Alami, Abdulrauf Bustami, Şeyh Reşit el Hatip gibi isimler bu grup içerisinde yer almaktadır. Bu dönemde Kudüs'te bulunan birçok polis ve jandarma mensubunun bu yapıyla bağlantısı olduğu ileri sürülmektedir³⁶.

Son olarak el Fedaiyeh'ten bahsedilebilir. İtalya ve bir dönem Amerika'da faaliyet gösteren Kara El örgütüne benzer bir yapıya sahip olan bu grubun üyeleri arasında birçok silahlı militan bulunduğu iddia edilmiştir. Kayıtlarda örgütün lideri olarak tutuklu bir jandarma mensubu olan Mahmut Debbağ gösterilmektedir³⁷. Bütün bu örgüt mensupları arasında İngilizlerin en çok üzerinde durduğu 6 isim, Mahmut Yusu el Alami, Mahmut Aziz el Haldi, Hasan Sıtkı Deccani, Ömer Zaani Beyruti, Şeyh Reşit el Hatip, Jodet el Halabi'dir. İngilizler Filistin'deki Arap milliyetçisi hareketin en aktif üyeleriyle baş etme konusunda adeta çaresizdir. Bunların öldürülmesi veya tutuklanması halinde kahraman olacaklarından çekinmiştir. Bu durumda ayaklanmaların patlak vermesinden korkan İngiliz yönetimi muhalif hareketlerin Nablus, Yafa, Gazze, Tul Kiram ve Hayfa gibi bölge-

34 Patrick, a.g.e., s. 109.

35 Avneri, a.g.e., s.229; Bu eserdeki ilginç bilgilerden birisi Hüseyini ailesine mensup bazı kişilerin Siyonizm'e karşı olmalarına rağmen topraklarının bir kısmını Yahudilere satmış olmasıdır.

36 F.O. 125609/2117/44A, No. C.P.O. 31/110, Albay French'den Curzon'a, 26 Ağustos 1919.

37 F.O. 125609/2117/44A, No. C.P.O. 31/110, Albay French'den Curzon'a, 26 Ağustos 1919.

lere yayılmasından endişe etmiştir³⁸. İngilizlerin en fazla çekindikleri konu, Siyonizm karşıtlarının devam ettirdiği kutsal mekânların Yahudilere verileceği yönündeki propagandanın diğer Müslüman coğrafyalarda karşılık bulmasıdır. Bu tarz bir söylemin Hindistan Müslümanlarına etki etmesi, İngiltere'nin en geniş sömürgesinde ayaklanmalar çıkmasına neden olabildi.

Filistin'de yaşayan Arap halklarının birçoğu bu yapılara açıktan ya da gizli şekilde sempati beslemekte, özellikle Siyonizm karşıtı eylemler halk arasında destek görmektedir. İngiliz yönetimi bu durumda bölgede askeri gücün artırılması ve örgüt liderlerine yönelik ciddi tedbirler alınması üzerinde durmuştur³⁹. Bu tarz grupların bir kısmı silahlı örgüt kapsamında değerlendirilebilir fakat genel itibarıyla sahip oldukları silahların hafif düzeyde olduğunu belirtmek gerekir. Öte yandan organize bir istihbarat faaliyeti yürütmeye özen göstermiş ve Siyonist projeye ilgili gelişmeleri yakından takip etmişlerdir. Filistin'de ve diğer Müslüman coğrafyalarda yürütülen Siyonizm karşıtı propagandanın merkezinde de bu yapıların olduğu söylenebilir. Bazıları iyi derecede İbranice bilen mensuplar böylece Yahudi baskınına yakından takip etme imkânına sahiptir. Çocuklara ve gençlere yönelik yürütülen eğitim faaliyetleri insan kaynağını canlı tutmak açısından önemlidir⁴⁰. Bu eğitimler sırasında Arap milliyetçiliği üzerine okutulan dersler milliyetçilik davasını sağlamlaştırmada aktif bir role sahiptir.

Müslüman Arapların yanı sıra Filistin'in toplumsal ve siyasi hayatında etkili olan diğer bir kesim Hıristiyan unsurlardır. Sayıları Müslümanların onda biri kadar olmasına rağmen sahip oldukları eğitim, girişimler ve zenginlik onlara sayılarının ötesinde bir etkinlik sağlamıştır. Savaşın sona erdiği günlerde Hıristiyan halkın genellikle Müslüman Araplarla birlikte hareket etme eğiliminde olduğu söylenebilir. Hatta savaş sonrasında Filistin'de bir Müslüman-Hıristiyan Derneği kurma çalışmalarından söz edilmektedir. Nitekim 1918'in sonlarına doğru Filistin'in önde gelen şehirlerinde örgütlenen bu dernek genellikle maddi durumu iyi Müslüman ve Hıristiyanlar

38 F.O. 125609/2117/44A, No. C.P.O. 31/110, Albay French'den Curzon'a, 26 Ağustos 1919.

39 F.O. 125609/2117/44A, No. C.P.O. 31/110, Albay French'den Curzon'a, 26 Ağustos 1919.

40 F.O. 125609/2117/44A, No. C.P.O. 31/110, Albay French'den Curzon'a, 26 Ağustos 1919.

üyelerden oluşmuş ve Siyonizm'i temel hedef olarak belirlemiştir⁴¹. İki taraf 1917 sonrasında özellikle Siyonizm karşıtlığında birleşmiş durumdadır. Siyonizm'i Hıristiyanlık için önemli bir tehdit olarak gören Vatikan'ın tavrı Filistin'deki Hıristiyanlar üzerinde etkili olmuştur⁴². Müslüman ve Hıristiyan işbirliğinin savaşın hemen ertesinde muhalif hareket içerisinde etkili olduğu da söylenebilir. Ayrıca İlimliler arasında birçok Hıristiyan üyenin olduğu kayıtlarda yer almaktadır. Bu arada İtalya'nın Filistin konusundaki tavrı da bölgede yaşayan Katolik Hıristiyanları etkilemiştir. İtalyan ajanlar özellikle Kudüs ve civarında Vatikan'ın Siyonizm karşıtı fikirleri doğrultusunda propaganda yürütmüş, Roma Katolik Kilisesi adına taraftar toplama-ya çalışmıştır⁴³. Hıristiyan cemaatlerinin kendi aralarında bir takım farklılıklar olduğunun da altını çizmek gerekir. Bölgedeki Ortodoks Patrikhanesine mensup olanlar genellikle radikal tepkilere mesafeli bakarken, Katolik Kilisesine mensuplar zaman zaman Siyonizm'e karşı bildirimler yayınlarak tepkilerini sert bir şekilde dile getirmiştir.

Müslüman Araplarla Hıristiyan unsurların Siyonizm'e karşı yürüttüğü dayanışma 1922 sonrasında zayıflamıştır. Savaşın ertesinde muhalif hareket içerisinde etkin şekilde çalışan Rum Katolik Başpiskoposu ilerleyen dönemde bu tavrından vazgeçmiştir. Yalnızca Katolik Rumlar değil Hıristiyan unsurların birçoğu muhalif hareket içerisinde İslamcıların güç kazanmasıyla birlikte ilimliler yanında yer almaya başlamışlardır. Öte yandan dışardaki Müslüman dünyasında yaşanan olumlu gelişmeler bölgede yaşayan Hıristiyan unsurları fazlasıyla rahatsız etmiş ve Müslümanlarla olan ilişkilerin soğumasında etkili olmuştur. Ankara hükümetinin Yunan ordusu karşısındaki başarıları, Mısır'ın bağımsızlığını kazanması gibi çevre coğrafyalarda Müslümanlar lehine ortaya çıkan gelişmeler Filistin'de yaşayan Hıristiyanları endişelendirmiştir⁴⁴. Kendi bölgelerinin de aynı akıbete uğramasından korkan Hıristiyan unsurlar yeniden Müslümanların egemenliğine girme telaşına kapılmışlardır.

41 Andrew Patrick, *The Zionist Commission and the Jewish Communities of Greater Syria in 1919*, *Jerusalem Quarterly* 56&57, s. 109.

42 F.O. 139168/2117/44A, No:467, *Albay Meinertzhagen'den Curzon'a*, 7 Ekim 1919.

43 F.O. 156779/2117/44A, No: C.P.O. 311, *Albay Meinertzhagen'den Curzon'a*, 10 Kasım 1919.

44 CAB/24/165, Herbet Samuel, *Memorandum by the Secretary of State for the Colonies*, 25 February 1924.

20. yüzyılın başında Filistin toplumunun yaklaşık yüzde onluk kısmını Yahudiler oluşturmaktadır⁴⁵. Bunların yaklaşık üçte biri kırsal kesimde yaşamaktadır. Artan Yahudi yerleşkeleriyle birlikte Yahudi nüfusu da düzenli olarak artmıştır⁴⁶. Balfour Deklarasyonuna kadar birlikte yaşayan Yahudilerle Araplar arasında kayda değer bir sıkıntıdan söz edilemez. Osmanlı dönemi, Yahudiler açısından parlak bir dönem olarak nitelenebilir. Dünyanın diğer coğrafyalarındaki önyargılara ve ayrımcılığa rağmen Müslümanların idare ettiği coğrafyalar Yahudiler için huzurlu birer yaşam alanı olmuştur. Yahudiler Müslümanların kurmuş olduğu devletlerde en üst kademelerde görev almış, altın çağ sayılabilecek bir dönem yaşamışlardır⁴⁷. Savaşın hemen ertesinde iki taraf arasındaki ilişkilerin henüz bozulmadığı söylenebilir. Filistin’de yaşayan Yahudiler Siyonizm düşüncesini içselleştirmiş durumdadır fakat bu kesimin henüz aktif olarak gelişmelerin içinde yer aldığı söylenemez. Bu durum ilişkilerin belli düzeyde devam etmesini sağlamıştır. Yahudi çiftçilerin Araplara yeni tarım yöntemlerini öğretmeleri ve böylece tarımsal verimin artmasına katkıda bulunmaları öte yandan Yahudi kolonilerinin bulunduğu bölgelerde iş imkânlarının yüksek olması Arap halkının onlara sempatiyle yaklaşmasına neden olmuştur⁴⁸.

Siyonistler yalnızca siyasal mücadelenin dava için yeterli olmadığı düşüncesinden hareketle ekonomik aktivitelere önem vermişlerdir. Toprağa, gayrimenkule, fabrikalara yatırım yapan Yahudilerin dayanak noktaları ekonomik güçleridir⁴⁹. Yatırımlar ve iş alanları propagandanın malzemesi olarak kullanılmıştır. Maddi güçlerini siyasal sonuç elde etmek için aktif olarak kullanan Yahudiler, Filistin’de birçok yatırım gerçekleştiriyordu. Öyle ki İngiliz işgali döneminden itibaren Filistin’de yapılan yeni yatırım-

45 Filistin’in zaman içerisinde Osmanlı idari sistemindeki yeri değişmiştir. 1914’teki Osmanlı nüfus sayımlarına göre Yahudilerin en fazla yaşadığı bölgelerdeki nüfus rakamları şöyledir: Suriye, 791.582 Müslüman, 10.140 Yahudi; Beyrut, 648.314 Müslüman, 15.052 Yahudi, Halep, 576.320 Müslüman, 12.193 Yahudi, Kudüs, 266.044 Müslüman, 21.259 Yahudi. Osmanlı Devleti nüfus sayımlarıyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, İstanbul 2010.

46 Karpat, a.g.e.

47 Benny Morris, *Righteous Victims: A History of the Zionist-Arab Conflict, 1881-1998*, Knopf Doubleday Publishing Group 2011, chapter 1.

48 F.O. E 3109/131/44, *Samuel’den Curzon’a*, 2 Nisan 1920.

49 CAB/24/165, Herbet Samuel, Memorandum by the Secretary of State for the Colonies, 25 February 1924.

ların neredeyse tamamı Yahudi sermayesidir⁵⁰. Zaman içerisinde bu tarz yatırımların giderek arttığı görülmektedir. Yahudiler, Filistin'in, zenginliğe olan açlığını kendileri için fırsata dönüştürmüştür. Savaş sonrasında bölgenin yatırıma ve yeni istihdam alanlarına ihtiyacı vardır ve gerekli finansman imkânları onlarda mevcuttur. Bu imkânlar yalnızca yatırımları finanse etmek için değil, batılı devletleri manipüle etmek için de kullanılmıştır. Yahudi sermayesinin İngiltere ve Amerika gibi ülkelerdeki baskınlığı, bu devletlerin hükümetlerini köşeye sıkıştırarak boyutlardadır⁵¹.

Siyonizm'in uluslararası siyasi bir projeye dönüşmesiyle birlikte bölgede yaşayan halklar arasındaki gerilim giderek artmıştır. Avrupa'da yayın yapan önde gelen Yahudi gazetelerinin söylemi Siyonist projeye ilgili Filistin'de ortaya çıkan tepkinin önemli nedenlerinden biri olmuştur. Bu süreli yayınların ve gazetelerin birçoğu aynı zamanda Filistin'in en ücra köşelerinde okunmakta ve özellikle bölgede yaşayan diğer toplumlar arasında tepkiyle karşılanmaktadır⁵². Siyonistler Cenevre, Bern ve Lahey'de açtıkları ofisler aracılığıyla Avrupa çapında propaganda faaliyetine girişmişlerdir⁵³. Bu dönemden itibaren Ortodoks geleneğe bağlı olanlar hariç diğer Yahudilerin Siyonist fikirleri idealist şekilde desteklemeye çalıştığı görülmektedir.

Siyonist projenin yanı sıra Yahudiler arasında sayıları azınlıkta olsa da komünist devrim düşüncesini savunanlar da söz etmek gerekir⁵⁴. İngilizler bundan son derece rahatsızdır. Özellikle Rusya ve Polonya'dan gelen Yahudi göçmenlerin bir kısmı Bolşevik düşüncenin etkisi altındadır. Filistin civarında yaklaşık yüz kişilik bir Yahudi komünist gurubunun Rus ajanlarıyla birlikte sempatizan toplamak adına çalıştığı kayıtlardan anlaşılmaktadır. Fakat Siyonizm'in, Yahudilerle ilgili Araplar üzerinde ortaya çıkardığı

50 CAB/24/165, Herbet Samuel, Memorandum by the Secretary of State for the Colonies, 25 February 1924.

51 Osmanlı Hariciye Nezareti'nin Filistin Meselesi Siyonizm Davası Başlıklı Raporu, yayınlayan: Ali Akyıldız, Zekeriya Kurşun, Osmanlı Arap Coğrafyası ve Avrupa Emperyalizmi, İstanbul 2015, s. 61.

52 F.O. 119995/1051/44A, No: 241, Allenby'dan Churchill'e, 6 Ağustos 1919.

53 Osmanlı Hariciye Nezareti'nin Filistin Meselesi Siyonizm Davası Başlıklı Raporu, yayınlayan: Ali Akyıldız, Zekeriya Kurşun, Osmanlı Arap Coğrafyası ve Avrupa Emperyalizmi, İstanbul 2015, s. 59.

54 CAB/24/165, Herbet Samuel, Memorandum by the Secretary of State for the Colonies, 25 February 1924.

genel soğukluk, yerel dile bile hâkim olamayan komünist grupların başarı şansını azaltmıştır⁵⁵.

Filistin Sorunu ve Uluslararası Siyaset

İngiliz Politikası ve Siyonizm

İngiltere'nin dünya savaşını kazanmasıyla Filistin açısından yeni bir dönem başlamış oldu. Savaş sona erdiğinde Filistin İngilizler tarafından işgal edilmiş, Siyonizm projesi uygulamaya konmuş ve böylece konu uluslararası bir sorun haline dönüşmüştür. Başta İtilaf devletlerinin kendi aralarındaki çıkar çatışmaları olmak üzere dış dünyada meydana gelen bir takım gelişmeler Filistin siyasetini yakından ilgilendirmiştir. Günlük ve haftalık çıkan Arapça, İbranice ve İngilizce yayın organları aracılığıyla dış dünyayı takip etme olanağı bulan Filistin halkı, başta İngiltere olmak üzere diğer devletlerin politikalarını yakından takip etmiştir. Avam ve Lordlar Kamarasında gündeme gelen konular, soru önergeleri, açıklamalar yerel dillere tercüme edilmiş, basında kendisine geniş yer bulmuştur⁵⁶. Özellikle İngiltere'de Filistin konusunda yaşanan tartışmaların Filistin iç siyasetinde mutlaka bir karşılığı olmuştur. Londra'nın yanı sıra, Ocak 1919'da başlayan Paris Konferansı'nda, Arap coğrafyası ve Filistin en önemli gündem maddelerinden biridir. Filistin kamuoyu, konferanslarda ortaya çıkan tartışmalara yakın alaka göstermiştir.

Savaşın ertesinde Müslüman dünyasının içinde bulunduğu kriz, Filistin ve Siyonizm sorununa karşı Müslümanların duyarlılığını bir kat daha artırmış, bu durum sorunun uluslararası siyasetin konusu haline dönüşmesinde etkili olmuştur. Savaşın neticesinde Osmanlıların yenilmesi, Hindistan Müslümanları ve Arapların istediklerini alamayışı, halifelik kurumunun tartışmaya açılması gibi sorunlar dünya Müslümanları arasında infiale neden olmuştur. Üstelik Siyonizm ile birlikte kutsal yerleri kaybetme riski ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla çoğunluğunu Müslüman Arapların oluşturduğu Filistin kamuoyu ve diğer Müslüman dünyası birbirini karşılıklı

55 CAB/24/125, Filistin'de Durum, 9 Haziran 1921.

56 CAB/24/165, Herbet Samuel, Memorandum by the Secretary of State for the Colonies, 25 February 1924.

olarak yakından takip etmiştir. Sömürgelerinin neredeyse tamamı Müslümanlardan oluşan İngiltere'nin bu sorunlara asgari düzeyde hassasiyet göstermek zorunda olması, Siyonizm meselesindeki yumuşak karnıdır. Öte yandan savaşın hemen ertesinde Osmanlı hilafetinin merkezi konumunda olan İstanbul'un Müslüman dünyadan koparılma düşüncesi önemli bir tepki kaynağıdır. Filistin'de görev yapan İngiliz yetkililer 1919 yılı içerisinde Anadolu'da gerçekleşen işgallerin halkı son derece rahatsız ettiği yönünde bilgiler aktarmaktadır⁵⁷. İngilizler açıkça Halifelikle ilgili tepkilerin Filistin'e sıçramasından endişe etmektedir. Halifelik tartışmalarının yanı sıra uluslararası siyaset bağlamında Ankara'nın ileriki dönemlerde Yunan orduları karşısında elde ettiği başarılar, Mısır'ın bağımsızlığı, Hindistan'daki gelişmeler, Irak'ta ve Ürdün'de kurulan Arap devletleri, Filistin'deki bağımsızlık yanlısı milliyetçileri doğrudan etkilemiştir. İngiltere'nin bu dönemde yürütmüş olduğu diplomasi olumsuz etkiyi asgari düzeye indirmek üzerine şekillenmiştir⁵⁸.

Birinci Dünya Savaşı sürecinde ortaya çıkan çeşitli belgeler Arap coğrafyasıyla ilgili tartışmaları uluslararası siyasetin gündemine taşımıştır. Petrol kaynaklarının paylaşılması, çatışmanın temel sacayağını oluştururken, Suriye ve Filistin sorunu birkaç önemli belge etrafında şekillenmiştir. Bunlardan ilki 1915'te Hicaz Emirine verilen sözdür. İkinci olarak 1916'da İngiltere ile Fransa arasında imzalanan Sykes-Picot Anlaşması'ndan söz etmek gerekir ki Fransa savaş sonrasında ısrarla bu anlaşma üzerinden müzakereleri yürütmek istemiştir. Buna karşın Sykes-Picot'nun İngiltere'nin çıkarlarını yansıtmadığını düşünen İngiliz devlet adamları, politikanın güncellenmesi gerektiğini düşünmektedir⁵⁹. Şüphesiz Filistin adına tarihsel değeri en fazla olan belgelerden biri 1917'de ortaya çıkan Balfour Deklarasyonu'dur. Bununla birlikte Filistin konusu farklı bir boyuta taşınmış oldu. Diğer bir belge self determinasyon ilkesiyle ilgili olarak Kasım 1918'de ortaya çıkan İngiliz-Fransız Deklarasyonu'dur. İngilizler bu belgenin altına imza attıklarına daha sonra pişman olmuş ve özellikle Filistin konusunda buna riayet etmek istememiştir. Son belge 1919'daki Milletler

57 F.O. 91480/2117/44, No: 183, Clayton'dan Curzon'a, 8 Haziran 1919.

58 CAB/24/165, Herbet Samuel, Memorandum by the Secretary of State for the Colonies, 25 February 1924.

59 Howard M. Sachar, "The Balfour Declaration", A History of Israel: From the Rise of Zionism to Our Time, Toronto 2007, chapter 3.

Cemiyeti kurulmasına dair varılan anlaşmadır. Buradaki temel sorunsal kendi aralarında tutarlı olmayan söz konusu belgelerin aynı zamanda kesin bir politikayı ifade etmemeleridir. Her ne kadar İtilaf Devletlerinin altına imza attığı metinler olarak tarihe geçmiş olsalar da tam anlamıyla onların politikalarını yansıttıkları söylenemez. Balfour, bu metinlerin kendi içinde tutarsız, uygulanmasının imkânsız ve gerçeğe aykırı olduğunu bizzat itiraf etmektedir⁶⁰. 1918 itibarıyla bu belgelerin hepsi geçerliliğini korumaktadır ve sorunun tarafları kendi politikaları ekseninde bu metinlere referans vermektedir. Dolayısıyla adı geçen belgelerin mevcut tartışmaları sonlandırabilmesi neredeyse imkânsızdır.

Başta İngiltere olmak üzere diğer müttefiklerin bizzat imzaladıkları metinlere sadık kalmamaları sorunları içinden çıkılmaz bir hale getirmiştir. İngiltere'nin Suriye ve Filistin konusundaki ikircikli tavrı 1919 sonrasındaki müzakere süreçlerinde daha da belirginleşmiştir. Özellikle Suriye civarını araştırmakla görevli komisyonun inceleme alanlarını belirlerken Filistin'i dışarıda tutmak istemesi diğer müttefikler ve halk arasında önemli tepkiye neden olmuştur. Dörtler meclisinde⁶¹ Suriye konusu görüşülürken bölge halklarının taleplerini öğrenmek için bir komisyon teşkil edilmesi önerisi kabul edilmiştir. Komisyonun inceleme alanı Suriye ile başlamış fakat bir süre sonra bütün Arap coğrafyasını içine alacak şekilde genişlemiştir. Bu noktada Balfour, İngiliz Başbakanına bir mektup yazarak Filistin'in bu incelemenin dışında tutulması gerektiğini zira İtilaf Devletleri'nin Siyonizm konusunda anlaşmaya vardığını belirtmiştir⁶². *Bölgede yaşayan halkların isteği bir yana Balfour, Yahudi devleti konusunda kaçınılmaz olarak sayısal self determinasyon tezinin uygulanamayacağını söylemektedir. Çünkü mevcut nüfus yapısı, bu ilkenin Siyonizm lehine uygulanmasına elverişli değildir. Buradan anlaşılacağı üzere İngilizler açıkça Filistin'deki mevcut Arap çoğunluğundan ziyade Siyonizm bağlamında azınlıktaki Yahudileri daha fazla dikkate almıştır.*

60 F.O. 132187/2117/44A, No: 242, Balfour'un Suriye, Filistin ve Mezopotamya ile ilgili Memorandumu, 11 Ağustos 1919.

61 İngiltere, Fransa, Amerika ve İtalya hükümet başkanlarından oluşan heyet. Yüksek Konsey olarak da bilinmektedir.

62 Appendix Two Additional Documents Relative to British Policy in Regard to Syria and Palestine, June 1919, Page(s) 1276-1278 Series 1 - Volume 4: Adriatic and the Near east 1919-February 1920.

Müzakere masalarında ortaya çıkan metinlerin karmaşası bir yana Avrupalıların zihnindeki “doğu” algısının ortaya çıkardığı bir takım önyargılar, Arap coğrafyasının geleceğiyle ilgili sorunların sağlıklı bir zeminde tartışılmasının önündeki en büyük engeldir. Balfour, modern devletin doğasının ve milliyetçilik nosyonunun ancak Washington, Paris, Prag gibi Batıya dâhil olan coğrafyalara uygun olduğunu, Suriye gibi yerlerde bu değerlerin bir anlam ifade etmediğini düşünmektedir. İngiliz devlet adamına göre Osmanlı sonrasında bölgede tesis edilecek milli devletler düzeni işlemecektir çünkü Arapların milli sınırlar içerisinde temsile dayalı kurumları tesis etmelerinin ve şeffaf bir seçim sistemi oluşturmalarının imkânsız olduğu kanaatindedir⁶³. Diğer bir tabirle Balfour gibi düşünenler, milletler cemiyeti prensiplerinin ancak batılı toplumlar için uygulanabilir olduğuna inanmıştır. Avrupalı politikacıların birçoğu doğudaki milletler için aynı prensipleri hayata aktarmanın birçok sorunu beraberinde getireceğine inanmakta ve self determinasyon ilkesinin doğu şartlarına göre yorumlamasından yanadır. Balfour --self determinasyon ilkesinin başarı tartışmaları bir yana bırakılırsa-- batılılara layık bir değer için uygun olmadığı ön yargısıyla hareket ederek aslında bir çeşit Asya Tipçi oryantalist düşünce üretmiştir.

Filistin’in uluslararası bir sorun haline dönüşmesinde İngiliz Fransız rekabetinin payı büyüktür. Fakat yalnızca çıkarlarını korumayı amaçlayan Fransa, tek başına İngiltere ile baş edecek güçte değildir. İngiltere’nin Filistin politikasının temel hedefi doğal ve tarihsel sınırları içerisinde yer alacak bir Filistin’dir. Bu bölge zaman içerisinde göçler ve ekonomik yatırımlarla birlikte Yahudi devletine dönüşebilecekti⁶⁴. Buna karşın Suriye üzerinde siyasi ve ekonomik beklentileri olan Fransızlar açısından Filistin, pazarlığın en önemli parçasını teşkil etmiş ve her noktası itinayla değerlendirilmiştir. Fransız devlet adamları, Siyonizm’e açıktan karşı çıkmamakla birlikte İngiltere’nin konumunu zayıflatmak ya da en azından güçlendirmemek adına her fırsatı değerlendirmiştir. Birleşik bir Suriye isteyen Fransa, İngiltere’nin müttefiki olmasına ve daha önce onay vermesine rağmen aslında Siyonist projeye karşıdır. Açıkçası müttefiklik savaş alanlarında kalmış, konu pay-

63 F.O. 132187/2117/44A, No: 242, Balfour’un Suriye, Filistin ve Mezopotamya ile ilgili Memorandumu, 11 Ağustos 1919.

64 F.O. 166023/50535/44A, *Forbes Adam’ın Fransa ve Filistin’in Kuzey Sınırıyla İlgili Memorandumu*, 30 Aralık 1919.

laşım meselesine gelince literatürde “Yüksek Konsey” olarak adlandırılan dört İtilaf Devleti’nin hükümet başkanları adeta birbirine girmiştir. İngilizler Fransa’yı, Siyonizm aleyhtarı propaganda yürütmekle suçlamıştır. İngiliz yetkililer, Fransa’nın propaganda için yüksek bütçe ayırdığını iddia etmektedir⁶⁵. Realist çerçevede hareket eden Fransa, İngiltere’nin Siyonizm konusundaki kırılganlığı üzerine politika üretmektedir. Fransızlar, Londra’nın Siyonizm konusundaki ısrarlı tavrının Araplar arasında tepki toplayacağını düşünmektedir. Bu durumda halkın İngilizler yerine kendilerini veya Amerika’yı tercih edeceği ihtimalini fazlasıyla önemsemişlerdir. Nitekim Fransız kara propagandasının temel söylemlerinden birisi İngiltere’nin Siyonist projeye Amerika ve Fransa’dan daha fazla destek verdiği⁶⁶. Fakat Fransa’nın Arap dünyasını etkileme çabaları sonuçsuz kalmıştır. Araplarla ortak bir politika takip ediyor görünmesine rağmen yerli halkın Fransa’ya bakışı olumsuzdur. Bunun birkaç nedeni olabilir. Öncelikle Fransa’nın Filistin konusundaki istekli tavrı uzun zamandır bölge halkları tarafından bilinmektedir. Buna karşın Fransızların Suriye’de uygulamaya çalıştığı yönetim şekli halk arasında pek rağbet görmüş değildir. Hatta İngiltere’nin çekilmesi durumunda Filistin’in de Fransız kontrolüne girebileceği korkusu yaşayan Arapların birçoğunun İngiltere’yi çok fazla rahatsız edecek muhalif davranışlardan kaçındığı kayıtlarda yer almaktadır⁶⁷. Bu arada İngiltere, Fransız kara propagandası karşısında pek fazla rahatsız olmamış yalnızca halka müttefiklerin tamamının Siyonist projeye destek verdiğini anlatmaya çalışmıştır. İngiltere için aleyhte yürütülen kampanyalardan daha önemlisi, Siyonizm’in uygulanması noktasındaki kararlılığı Arap halkına yansıtılabilmektedir⁶⁸. İngiltere, Siyonizm’e karşı sürdürülecek ajitasyon ve tepkilerin hiçbir sonuç doğurmayacağını her defasında net bir dille ifade ederek kararlı tavrını bütün muhataplarına göstermek istemiştir.

Filistin sorunun taraflarından biri de Suriye kralı olmak isteyen Faysal’dır. İngiliz-Fransız rekabetinden en fazla istifade eden taraf Faysal’dır. Hüseyin’in oğulları arasında Filistin tartışmalarının içinde yer alan ve bir dönem Suriye kralı ilan edilen Faysal, savaş sonrası dönemde bölgenin en

65 F.O. E 920/920/44, No: 15, *Albay Meinertzhagen’dan Curzon’a*, 2 Mart 1920.

66 F.O. 86424/2117/44, Curzon’dan Balfour’a, 31 Mayıs 1919.

67 CAB/24/165, Herbet Samuel, Memorandum by the Secretary of State for the Colonies, 25 February 1924.

68 F.O. 86424/2117/44, No:197, Curzon’dan Balfour’a, 31 Mayıs 1919.

önemli siyasi aktörlerinden biridir. Güçlü bir lider olarak kabul edilen Faysal'ın idare edeceği bölgenin sınırları uluslararası sorunun bir parçasıdır. Savaş sırasında İngiltere adına Osmanlı Devletine karşı savaşan Faysal, bunun karşılığında İngiltere'nin kendi liderliğindeki Arap bağımsızlığını destekleyeceğini düşünmüştür. Fakat İngiltere açısından Faysal'ın beklentisini karşılamak son derece zordur. Böyle bir durumda Fransa'nın Suriye'de kalabilmesi tehlikeye düşecektir. Fransızlarla çalışmak istemeyen Faysal yönetimindeki Suriye'de, Fransa'nın mandater devlet olarak kalması istikrarsızlık demektir⁶⁹.

Uluslararası siyasetteki rolü bir yana Faysal'ın Filistin'in geleceğiyle ilgili tartışmalarda takındığı tavır ve ortaya koyduğu politikalar onu Arapların yakın tarihindeki ilginç şahsiyetlerden biri yapmıştır. Öncelikli olarak batıyla sorun yaşamamak adına onların istediği tipte bir iktidar olma yolunu tercih eden Faysal, özellikle İngiltere'nin İslam düşüncesine karşı mesafeli tutumundan haberdardır. Dolayısıyla uluslararası çevrelerde kabul görmek adına devletini modernist ve milliyetçi çizgiye oturtmayı planlamıştır. 3 Temmuz 1919'da Filistin'de bulunan Amerikan komisyon üyesiyle yapılan bir görüşmede Faysal, kendisine sorulan "yürütülen bağımsızlık hareketinin İslamcı fikirlerle olan ilişkisini kesip kesmeyeceği ve hareketin karakterinin İslamcı olup olmayacağı" sorusu karşısında hareketin tamamen milliyetçi-modern bir niteliğe sahip olacağını ve asla İslamcı bir karakter arz etmeyeceğini açıkça beyan etmiştir. Bu arada Siyonizm konusunda İngiltere'nin kararlı tutumunun farkında olan Faysal, Siyonizm karşıtlarından uzak durmuş ve sık sık kendisinin muhalifler gibi düşünmediğini beyan etmek mecburiyeti hissetmiş, birçok zeminde Siyonist projeyi destekleyeceğine dair fikir belirtmiştir⁷⁰. Her ne kadar etrafında Siyonizm düşüncesine karşı birçok kişi olsa da, Faysal'ın kendisi Siyonizm'i Fransızlara karşı bir denge unsuru olarak görmüştür. Nitekim birçok kez projeye karşı olmadığına dair Siyonistlere bizzat garanti vermiştir⁷¹. Buna benzer bir açıklama 9 Eylül 1919'da İngiliz ve Fransız yetkililerle gerçekleşen bir toplantıda dile

69 Appendix Two Additional Documents Relative to British Policy in Regard to Syria and Palestine, June 1919, Page(s) 1276-1278 Series 1 - Volume 4: Adriatic and the Near east 1919-February 1920.

70 F.O. 102567/2117/44, No:219,Albay French'den Curzon'a, 10 Temmuz 1919.

71 F.O. 166023/50535/44A, *Forbes Adam'ın Fransa ve Filistin'in kuzey sınırıyla ilgili memorandumunu*, 30 Aralık 1919.

getirilir. Toplantıda Suriye'nin bütünlüğüne vurgu yapan Faysal, Siyonist projeyi kabul edeceğini muhataplarına bir kez daha açıkça ifade etmiştir⁷².

Siyonist lider Weizmann ile de gizlice anlaşan Faysal'ın devlet kurma yönündeki aceleci ve çelişkili tavrı İngilizleri bile şaşırtmıştır. Fakat Weizmann-Faysal anlaşmasının zamansız olduğunu düşünen İngilizler, anlaşmanın Arap dünyasında duyulmasının Faysal'ın hain ilan edilmesine yeteceği kanaatindedir. Aslında Faysal'ın kendilerinin dışında para karşılığında⁷³ Siyonistlerle işbirliği yapması İngilizleri rahatsız etmiştir. Siyonistlerle kendileri dışında uzlaşmaya varmış bir Arap lider İngilizler açısından artık güvenilir olmadığı gibi politik olarak yaşama şansı da azalmıştır. Fransızlar, Yahudiler ve İngilizlerden destek alan Faysal'ın bu üç tarafla ayrı ayrı müzakereler yürütmesi ve birbiriyle çelişkili anlaşmalar imzalaması İngiliz yetkilileri rahatsız etmiştir⁷⁴. Böylece kendi isteklerini üç tarafa da dayatmayı hedefleyen Faysal'ın bu politikası İngilizler tarafından şüpheyle karşılanmış ve Faysal'a olan güveni azaltmıştır.

Filistin'de Sınır Tartışmaları

İngilizler ve Yahudiler, Siyonizm projesinin siyasi ve ekonomik başarısının Filistin'in sınırlarıyla ilgili olduğunu düşünmektedir. Kurulacak devlet binlerce Yahudi göçmeni barındıracak dinamiklere sahip olmak zorundadır. Fakat tarıma dayalı bir memleket olan Filistin ekonomisi savaştan olumsuz etkilenmiştir. Savaşı takip eden yıllarda hasat miktarı azalmış, fiyatlar genellikle düşük seyretmiştir. Savaşın olumsuz etkilerine bir de teknik imkânsızlıklar ve sulama sorunları eklenince bölgede tarımdan elde edilen gelir seviyesi iyice azalmıştır⁷⁵. Bunun için bölgenin mevcut tarımsal kapasitesinin artırılması ve bunun endüstriye yansımaları şarttır. Bu amaç aynı zamanda doğrudan İngiliz sömürge imparatorluğunun çıkarlarına hizmet edecek-

72 F.O. 128333/2117/44A, No:429, Albay Meinertzhagen'den Curzon'a, 11 Eylül 1919.

73 Martin Sicker, Reshaping Palestine: From Muhammad Ali to the British Mandate, 1831-1922, Greenwood Publishing Group 1999. S. 143.

74 F.O. 125609/2117/44A, No. C.P.O. 31/110, Albay French'den Curzon'a, 26 Ağustos 1919.

75 Araplara kıyasla bölgede yaşayan yerli Yahudiler daha gelişmiş yöntemlerle tarım yapmaktadır fakat onlar da tarımsal faaliyetleri zenginleşmenin bir aracı saymamaktadır.

tir. Tarımsal ekonomiye dayalı bir bölge olan Filistin'de sulanabilir araziler hayati öneme sahiptir. Bölge endüstrisinin gelişmesi tarımsal imkânların artırılmasına bağlıdır, bunun için de su kaynaklarına ihtiyaç duyulmaktadır. Londra, kendi çevresinde yeterli kaynağa sahip olmayan Filistin'in su ihtiyacının kuzeyden Ürdün sularından karşılanabileceği düşüncesindedir. İngilizler henüz Filistin'in statükosunun kesinleşmediği bir dönemde Rus asıllı bir Yahudi'ye Ürdün akarsularından Filistin için elektrik üretme imtiyazı vererek bölgenin Ürdün'le organik bağlantısını sağlamaya yönelik adımlar atmıştır⁷⁶.

Diğer yandan bu dönemde Gazze ve Beersheba hariç Filistin'de kaliteli buğday üretilen başka bölgenin olmaması dikkatleri Ürdün'ün verimli arazilerine çevirmiştir. Buğday ekim alanlarına olan ihtiyaç Ürdün'ün güneyindeki bölgelerin önemini daha da artmıştır. İngilizler su kaynaklarıyla ünlü bu bölgenin Filistin sınırlarına dâhil edilerek buğday ekilmesini planlamıştır⁷⁷. Bu noktada Filistin'in sınırları önem kazanırken, sınır konusunda yaşanan tartışmanın tarafları İngiltere, Fransa ve Siyonistlerdir. İngiliz tezi ekonomik kalkınma için gerekli suyun Ürdün'den temin edilmesi gerektiğini savunurken Fransa buna kesinlikle karşı çıkmıştır. İngiliz yetkililer zengin bir Yahudi ülkesi için Ürdün'ün güneyinin mutlak surette Filistin sınırlarına dâhil edilmesinden yanadır. Konunun diğer muhatabı olan Fransa'nın, İngilizleri ikna etmesi oldukça güçtür. Nitekim İngiliz bürokratlar Ürdün sularıyla ilgili olarak müzakerelerde taviz verilmemesi konusunda Londra'yı sık sık uyarmıştır⁷⁸.

Ürdün suları Siyonistlerin de önemli gündem maddelerinden biri olmuştur. Justice Brandies⁷⁹ 24 Haziran 1919'da Balfour'la bir görüşme gerçekleştirmiş ve Yahudi devleti için gerekli bir takım istekleri dile getirmiştir. Görüşmenin detaylarından Siyonist projenin amacının Filistin'de Yahudiler için bir devlet kurmaktan ziyade, Filistin'in tamamen bir Yahudi devleti haline dönüşmesi olduğu anlaşılmaktadır. Justice'in üzerinde dur-

76 CAB/24/165, Herbet Samuel, Memorandum by the Secretary of State for the Colonies, 25 February 1924.

77 F.O. 161829/2117/44A, No: C.P.O. 181, Albay Meinertzhagen'den Curzon'a, 17 Kasım 1919.

78 F.O. 86424/2117/44, No:197, Curzon'dan Balfour'a, 31 Mayıs 1919.

79 Önde gelen Siyonist liderlerden.

duğu konu Yahudi devletinin sınırları belirlenirken kuzeydeki su kaynaklarının dikkate alınmasıdır. Justice, su kaynakları konusunda ısrarcı olmuş hatta Hicaz demiryollarının da Yahudi devletine dâhil edilmesini istemiştir. Sınırların en geniş şekilde dizayn edilmesinden yana olan Balfour, Ürdün suları konusunda Justice'le hem fikirdir. Fakat Arap çıkarlarını çok fazla zedeleyeceği ve tepki doğuracağı gerekçesiyle Hicaz demiryolunun bu sınırlara dâhil edilmesine karşıdır⁸⁰. Balfour'un tezine göre Filistin'in doğu sınırı kabaca Hicaz Demiryollarının 25-30 km batısından geçmelidir. Siyonistler, bölgedeki doğal zenginliklerin de Yahudi devleti sınırlarına dâhil edilmesini istemiştir⁸¹. Dolayısıyla kimyasal zenginliklere sahip Ölü Deniz bölgesinin manda sınırlarına dâhil edilmesi öngörülmüştür. Buna göre doğu sınırı Ölü Deniz'den güneye doğru ilerleyerek Akabe Körfezine uzanacaktı. Güney sınırı ise eski Mısır Suriye sınırı olarak kalacaktır. Bu arada sınırlar konusunda İngiltere'nin uzak coğrafyalardaki çıkarlarının da göz önünde bulundurulduğu anlaşılmaktadır. Tartışmalarda bölgenin Kızıl Deniz'le bağlantısı üzerinde durulmaktadır⁸². Böylece ekonomik açıdan gelecekte Hindistan ve Uzak Doğu ile ticaret imkânı olacaktır.

Savaşın ertesindeki şartlarda Siyonistlerin sınır taleplerini karşılamak kolay değildir. Özellikle mevcut nüfus yapısı Yahudiler için büyük bir handikaptır. Fakat Siyonist liderlerin birçoğu coğrafyanın dışında yetişmiştir ve yerel şartlara hâkim oldukları söylenemez. Bölgeye gerçekleştirilen ziyaretlerde Siyonist liderler bu gerçekle yüzleşmişlerdir. Araplar ve Hıristiyanlar bir yana Siyonistlerin aşırı talepleri karşısında İngiliz yetkililer bile zaman zaman tavır almıştır. Yahudiler İngiliz yetkilileri bile şikâyet etmiş, suçlamalar Yahudi karşıtlığına kadar varmıştır. Yahudilerin kendilerine tarihi bir imkân tanıyan İngilizler hakkında bu denli suçlamalarda bulunmaları ilginçtir.

Filistin'de görev yapan Yahudi kökenli İngiliz Yüksek Komiseri Herbert Samuel gelen şikâyetler üzerine soruşturma açmış fakat iddiaların

80 F.O. 132187/2117/44A, No: 242, Balfour'un Suriye, Filistin ve Mezopotamya ile ilgili Memorandumu, 11 Ağustos 1919.

81 Appendix Two Additional Documents Relative to British Policy in Regard to Syria and Palestine, June 1919, Page(s) 1276-1278 Series 1 - Volume 4: Adriatic and the Near east 1919-February 1920.

82 F.O. 161829/2117/44A, No: C.P.O. 181, *Albay Meinertzhagen'den Curzon'a*, 17 Kasım 1919.

temelsiz olduğu anlaşılmıştır. Bazı İngiliz yetkililerin sınırlar konusundaki fikirlerinin kendileriyle tamamen örtüşmemesi Siyonist çevreleri ciddi anlamda kızdırmıştır. En küçük bir itiraza tahammülü olmayan Siyonistler, İngilizlerin bölgede düzen kurma çabalarını bile kendilerine yönelik bir hamle olarak algılamışlardır⁸³. İngiliz diplomasisi içinde azınlıkta da olsa Weizmann ve diğer radikal Siyonistlerin isteklerinin sorunu içinden çıkılmaz bir noktaya sürüklediğini savunanlar vardır⁸⁴. Fakat bu noktada Londra'nın tavrı belirleyici olduğu gibi ılımlı İngilizler bile en fazla geçiş sürecinin daha uzun zamana yayılmasını tavsiye etmiş, Siyonist projeye karşı net bir tavır ortaya koymamıştır. Üstelik onların kısmi Siyonizm karşıtlığı evrensel ahlakla veya self determinasyonla ilgili değil İngiliz sömürge çıkarlarını koruma endişesiyle ilgilidir.

Yahudilerin aşırı taleplerinin yanı sıra öngörülen sınırların uygulanabilmesinin önünde başka engeller de söz konusudur. En önemli engel şüphesiz Fransa'dır. İngiltere ve Fransa'nın Balfour Deklarasyonuna yüklediği anlam farklıdır. Fransa, Filistin ile Suriye arasındaki sınır sorunlarının Sykes-Picot bağlamında çözülmesini istemektedir. Buna karşın İngiliz yetkililer Sykes-Picot'un İngiliz çıkarlarını yansıtmadığında ve revize edilmesi gerektiğinde ısrarcıdır. Öte yandan Fransa'daki Alyans İsrailit gibi Siyonizm karşıtı örgütler sınırların kuzeye doğru genişletilmesinden son derece rahatsızdır⁸⁵.

Filistin sınır düzenlemelerinin karşısında direnen bir diğer taraf Araplardır. Yerli Araplar, Suriye'den bağımsız Filistin projesinin karşısında yer almıştır. Bu dönemde Arap milliyetçileri arasında bağımsız bir coğrafya fikri ileri boyutlara ulaştığı gibi Arap halkı, bölünmenin ekonomi ve ticareti sekteye uğratacağı endişesi taşımaktadır. Üstelik bölünmüş topraklarda komşu coğrafyalara seyahat imkânı da daralacaktır⁸⁶. Arap halkı Suriye ile birleşik bir Filistin isteğini sık sık dile getirmiştir ve bunun için yoğun çaba

83 F.O. 119995/1051/44A, No: 241, Allenby'dan Churchill'e, 6 Ağustos 1919.

84 F.O. 125609/2117/44A, No. C.P.O. 31/110, Albay French'den Curzon'a, 26 Ağustos 1919.

85 F.O. 166023/50535/44A, *Forbes Adam'ın Fransa ve Filistin'in Kuzey Sınırıyla İlgili Memorandumu*, 30 Aralık 1919.

86 F.O. E 3109/131/44, *Samuel'den Curzon'a*, 2 Nisan 1920.

sarf etmiştir⁸⁷. Nitekim 8 Mart 1920’de Şam’da düzenlenen Suriye kongresinde Faysal’ın krallığı altında Filistin’in de dâhil edildiği bağımsız bir Suriye modeli ön plana çıkmıştır.

Bu dönemde bir yandan Siyonist talepleri karşılayan İngiltere diğer yandan “ötekilerin” tepkilerini dindirmeye çalışmıştır. Çoğunluğu oluşturan halkın itirazına rağmen İngiliz devlet adamlarının kafasında bölünmüş Arap coğrafyası fikri yerleşmiş durumdadır. Bu anlamda Londra çevrelerinde ön plana çıkan düşünce bir çeşit Arap Konfederasyonu fikridir. Suriye’de Faysal idaresinde Şam merkezli Arap devleti, Suriye’nin batısında Fransız manda yönetimi altında bir devlet, İngiliz manda idaresindeki Filistin ve Kral Hüseyin idaresindeki Hicaz devleti, konfederasyonun çatısı altında olması planlanan devletlerdir. Konfederasyona üye devletlerin idaresi, temsilcilerden oluşan ve merkezi Şam’da bulunan bir konsül tarafından sağlanacaktı. Bu teklif bir çeşit gümrük birliği ve serbest dolaşıma dayalı Arap Birliği projesidir. Denize sınırı olmayan devletlerin deniz kıyılarını diğerleriyle eşit şartlarda kullanabilmesine olanak sağlayan öneri aynı zamanda Arap coğrafyasının kendi içerisinde seyahat özgürlüğü de sunmaktadır⁸⁸. Fakat böyle bir bölünmeye sıcak bakmayan Arap halkları çoğunlukla bu tarz eylem planlarına karşı çıkmıştır. Halk arasında ortaya çıkan endişeler bazı taahhütlerle giderilmeye çalışılmıştır. Fakat İngilizler sık sık rahatlatıcı mesajlar vermeye çalışsa da bunlar Arap halkının endişelerini gideremeye yetmemiştir. Arapların isteklerine kayıtsız kalan İngiliz hükümeti Siyonistlerin talepleri karşısında net bir duruş sergileyememiş hatta birçoğunu benimsemiştir. Haziran 1922’de yayınlanan Beyaz Belge’de⁸⁹ İngilizler Siyonistlerin sınır taleplerinin birçoğunu karşılayacaklarını belli etmişlerdir.

Manda İdaresinin Tesisi

Siyonizm tartışmalarıyla birlikte 1920’nin hemen başında Filistin’deki Araplarla Yahudiler arasında tansiyon iyice yükselmiştir. İlkbaharda Ku-

87 The Times, 28 Temmuz 1919.

88 F.O. E 3109/131/44, *Samuel’den Curzon’a*, 2 Nisan 1920.

89 British White Paper of June 1922, Kaynak: http://avalon.law.yale.edu/20th_century/brwh1922.asp.

düs'te çeşitli çatışmalar yaşanmıştır. Mısır, Irak, Suriye gibi çevre coğrafyalarda yaşanan geniş çaplı ayaklanmaların Filistin'e sıçramasından endişe eden İngilizler önlem almaya çalışmıştır. Tepkilerin artması üzerine bölgedeki askeri yönetim yerini 1 Temmuz 1920'de sivil yönetime terk etmek durumunda kalmıştır. Yahudi kökenli Siyonizm yanlısı Herbert Samuel İngiliz Yüksek Komiseri olarak atanmıştır. Sivil idarenin ilk icraatı Yahudi göçünü başlatmak olmuştur. Aslında askeri idarenin terk edilmesi Arap isyanlarını yatıştırmak bir yana Siyonistlerin işini kolaylaştırmış gibidir. Zira yaklaşık 30 ay süren Allenby yönetimindeki askeri idare ile Siyonistler fazlasıyla problem yaşamışlardı. Üstelik askeri idarenin Siyonist projeye karşı olduğu bilinmektedir⁹⁰. Küçük çaplı tedbirler Siyonizm karşıtlığını engelleyememiştir. 1921'in Mayıs ayında Yafa ve çevresinde öncekilerden daha şiddetli ayaklanmalar ortaya çıkmıştır. Yine bir süre sonra Kudüs'te küçük çaplı bir ayaklanma yaşanmış, olaylar kısa sürede bastırılmıştır. Ayaklanmaları araştırmak üzere kurulan Haycraft Komisyonu olayların sebebinin Siyonizm korkusu ve karşıtlığı olduğu sonucuna varmıştır⁹¹. 1921 olaylarının etkisiyle İngilizler, Arap temsilcilerle görüşmeyi ve talepleri dinlemeyi kabul etmiştir. Londra'ya giden Arap delegasyonu Siyonizm projesinin rafa kaldırılmasını istemiş, hatta bazı İngiliz parlamenterler bu talebi desteklemiştir⁹². Talepler kabul edilmediği gibi İngilizler muhalefeti sindirmek için elinden geleni yapmıştır.

Ayaklanmaların bastırılmasından sonraki süreçte Filistin siyasetinde eskiye nazaran bir durulma söz konusudur⁹³. İngiliz hükümetinin 1922'de yayınladığı Beyaz Belge, Arap halkları arasında hayal kırıklığına yol açmıştır. Bu dönemden itibaren Siyonizm karşıtı eylemler tepkilerin giderek azaldığı görülmektedir. İngiltere'nin Siyonizm'in uygulanması noktasında hiçbir kuşkusunun olmadığı Beyaz Belge'de bir kez daha net bir dille vurgulanmıştır⁹⁴. Balfour Deklarasyonu ile kastedilenin ne olduğuna ilişkin

90 John J. McTague Jr., *The British Military Administration in Palestine 1917-1920*, Journal of Palestine Studies, Vol. 7, No: 3, (Spring 1978), pp. 55-76.

91 Barbara Jean Smith, *The Roots of Separatism in Palestine: British Economic Policy, 1920-1929*, Syracuse University Press, 1993, s.13.

92 Smith, a.g.e., s.13.

93 CAB/24/165, Herbet Samuel, Memorandum by the Secretary of State for the Colonies, 25 February 1924.

94 Smith, a.g.e., s.13.

detayların yer aldığı belge Arapların Siyonizm konusundaki şüphelerini ortadan kaldırmıştır. İngiltere'nin yol haritası Beyaz Belge'de açık şekilde ifade edilmiştir⁹⁵. Siyonist organizasyonlar tarafından desteklenen bu yol haritası Londra'da bulunan Arap delegasyonu tarafından şiddetle reddedilmiştir.

1922'nin yaz aylarına doğru Filistin'in geleceğiyle ilgili tartışmalar giderek netlik kazanmaya başlamıştır. Beyaz Belge'nin ardından başlayan anayasa çalışmaları İngiliz idaresinin bölgede kurumsallaşma çabalarına işaretler. Hukuksal düzenlemeler bölge halklarının kafasındaki soru işaretlerini kaldırarak niteliktedir. Ağustos 1922'de Filistin anayasasının hazırlanması için bir kanun yayınlanmış ve ardından İngiliz yüksek komiseri, 10 resmi görevli ve 12 seçilmiş üyeden oluşan bir anayasa komisyonu oluşturulmuştur⁹⁶. Bu arada İngiliz mandası Milletler Cemiyeti Genel Kurul'unda 24 Temmuz 1922'de onaylanmıştır⁹⁷.

Arap muhalefetinin Siyonizm karşıtlığı son bulmasa da İngiliz mandasının kesinleşmesiyle birlikte Filistin siyaseti durulmuştur. Filistin kentlerinden İngiliz üst makamlarına gönderilen raporlarda bu yönde bilgiler yer almaktadır. İngilizler mevcut muhalefete alternatif olabilecek oluşumları destekleyerek Arapları ayrışmaya teşvik etmiştir. 1922'den itibaren bölgede yeni parti kurma çalışmalarına dair bilgiler kayıtlarda yer almaktadır⁹⁸. Böylelikle muhalefetin tek sesli baskısı azalacak, Filistin'i idare etmek kolaylaşacaktır. Arap halkının büyük kısmı 1922'nin yaz aylarına kadar İngiltere'nin Filistin politikasının sağlam bir temel üzerinde olmadığını ve her an yıkılabileceğini düşünüyordu. Fakat İngiliz politikasının kesinliğine yönelik algı ortalığı yatıştırmış, özellikle Beyaz Belge ve manda idaresinin onaylanmasıyla birlikte Arap halkının zihnindeki soru işaretleri ortadan kalkmıştır.

95 CAB/24/165, Herbet Samuel, Memorandum by the Secretary of State for the Colonies, 25 February 1924.

96 CAB/24/165, Herbet Samuel, Memorandum by the Secretary of State for the Colonies, 25 February 1924.

97 Suriye'deki Fransız mandası konusunda yaşanan sorunlar nedeniyle askıya alınan Filistin Manda idaresi Eylül 1923 itibarıyla yürürlüğe girmiştir.

98 CAB/24/165, Herbet Samuel, Memorandum by the Secretary of State for the Colonies, 25 February 1924.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin dünya savaşına girmesi Filistin tarihi açısından dönüm noktasıdır. Osmanlı iktidarının savaş tercihi, Arap coğrafyasını resmen uluslararası bir soruna dönüştürmüş ve Filistin'in İngiliz orduları tarafından işgal edilmesiyle başlayan süreçte, bölgede yaşayan Arap halkı için huzur hiçbir zaman söz konusu olmamıştır.

Tarih sahnesinde ender olarak Filistinli Arapların yaşadığına benzer bir drama rastlamak mümkündür. Savaş sonrasında en moda tabiri olan self determinasyon ilkesine rağmen Filistin'in maruz kaldığı toplum mühendisliği projesi sonraki dönemlerde telafisi mümkün olmayan sonuçlar doğurmuştur. Osmanlı döneminde istikrar merkezlerinden biri olan Filistin bölgesinin 20. yüzyılın başından itibaren kaynayan kazana dönüşmesinin sebebi ise tartışmasız sömürgecilik ve realizm eksenli politikalarıdır.

Sömürgecilik ve ulusal çıkar temeline oturtulmuş güç politikalarının 20. yüzyılın başında dünyayı getirdiği nokta yeni uluslararası hesaplaşmalar ve zayıfların yok edilmesi olmuştur. Savaş sonrasında ortaya atılan proje devlet düşüncelerinin tamamı Batı'nın kendisi için ürettiği değerlere aykırıdır ve ortak bir amaca hizmet etmektedir. Anadolu'daki Ermeni veya Yunan devleti projeleri ile Filistin'de kurulması planlanan Yahudi devletinin menşei aynıdır. Bu düşüncelerin tamamı Anglosakson realpolitığının sonucudur ve çıkar odaklıdır.

Savaş sürecinde ortaya çıkan egemen politikaların neredeyse tamamı İngiliz imparatorluğunun çıkarlarını korumaya yöneliktir. İngiltere'nin müttefik diye tanımladığı diğer İtilaf Devletleri ise savaş sonrasında diplomasi oyununda adeta etkisiz birer eleman olarak kalmışlardır. Batı Anadolu'nun Yunanlılara verilmesi, petrol bölgelerinin İngiliz egemenliğine girmesi, serbest ticaret rejiminin sağlanması, halifelik tartışmalarının ortaya atılması ve daha birçok sorun İngiltere ile doğrudan ilgilidir ve onun istediği şekilde çözümlenmiştir⁹⁹.

Filistin'de kurulması düşünülen Yahudi devleti de bir İngiliz projesidir

99 Burada Batı Anadolu'nun Yunanlılara verilmesi projesinin başarısız olduğu iddia edilebilir fakat İngiltere açısından Batı Anadolu'ya kimin sahip olacağından daha çok Akdeniz'in (Ege) statükosu önemlidir. Lozan'la birlikte Akdeniz'deki dolaylı İngiliz egemenliği tasdik edilmiştir.

ve İngiliz jeopolitiği ile alakalıdır. İngiltere'nin Siyonizm'i desteklemesinin ardında bir takım finansal beklentiler olup olmadığı konusunda henüz yeterli çalışma bulunmamakla birlikte Mısır ve Süveyş gibi bölgeleri ikmal edebilecek konuma sahip bir devletin en azından mevcut çıkarların sürdürülmesine katkı sağlayacağı kesindir. İngiliz sömürge imparatorluğunun en önemli sefer yolu olan doğu Akdeniz böylece daha güvenli bir liman haline dönüşmüştür. Nitekim Anglosakson jeopolitiği açısından bakıldığında sonraki dönemlerde edinilen tecrübe bu iddiaları doğrular niteliktedir. Öte yandan konuyla ilgili birçok kaynakta İngiltere'nin Yahudi sermayesinden beklentileri ele alınmıştır. Hatta İngiltere'nin savaşını Yahudilerin finanse ettiği iddialarına basında ve literatürde sıkça rastlanır. Ayrıca Filistin mandasını idare edecek İngiltere açısından Yahudi sermayesi bölgeye gereken yatırımların finansman sorununu çözmek anlamına gelmektedir.

Birinci Dünya Savaşı'nın neticeleri Filistin bağlamında değerlendirildiğinde söylenecek sözlerden biri herhalde Siyonizm'in somut bir anlam kazanması ve bunun sonraki dönemlere yansımalarıyla ilgili olacaktır. Filistinli Araplar açısından 1917 sonrasında ortaya çıkan tablo, gelecekte yaşanacak huzursuzlukların temelini oluştururken, Yahudi dünyası için geçmiş yüzyıllara dayanan bir rüyanın gerçeğe dönüşmesidir.

Savaş devam ederken ortaya çıkan Balfour Deklarasyonu, Siyonizm açısından somut bir anlam ifade eder. Fakat bu belge, Filistin'in geri kalan halkları açısından onlarca yıl sürecek bir huzursuzluğun tetikleyicisidir. Siyonizm projesi, self determinasyon iddialarının ortaya atıldığı bir dönemde gündeme gelmiştir. Wilson'un idealizm kokan söylemleri bir yana modern Avrupa'yı kasıp kavuran realizm çılgınlığı diplomasi masasında bir kez daha kendini göstermiştir. Balfour Deklarasyonu ile ortaya çıkan süreç Filistin'de çoğunluğu oluşturan Arap halkının self determinasyon hakkının elinden alınması anlamına gelir. Bu hak bugün bile bölge halkından esirgenmektedir.

Bölgede ezici bir nüfus üstünlüğüne sahip olan Müslüman Arapların taleplerinin dikkate alınmaması, bu dönemde henüz ortaya çıkan milletler cemiyeti prensiplerine olan inancı sarsmıştır. Üstelik bölgedeki ekonomik kaynakların neredeyse tamamının Yahudi devleti sınırlarına dâhil edilmesi düşüncesi ileriki dönemlerde Arapları ekonomik olarak zayıflatırken, Yahudilerin kalkınmasına büyük katkı sağlamıştır. Bu durum zaman içerisinde

Araplarla Yahudiler arasındaki makasın açılmasına yol açmıştır.

Realizm ve Oryantalizm sarmalında Arap coğrafyasının geleceğine şekil vermeye çalışan galip devletler, geleceği inşa etmek yerine adeta yıkmışlardır. Savaş sonrasında Osmanlı coğrafyasının çeşitli yerlerinde uygulamaya konan proje devletler daha kurulmadan yok olmuştur. Başarılı olanlar ise ileriki dönemlerde yeni çatışmaların merkezi olmuştur. Birinci Dünya Savaşı sonrasındaki diplomasinin başarısızlığı bir süre sonra ortaya çıkan yeni bir dünya savaşıyla anlaşılmıştır. Fakat batılılar yalnızca Almanya'nın Versay'da çok fazla ezildiği tezi üzerinden öz eleştiri yapmışlardır. Maalesef Batılı politikacıların birçoğu oryantalizmin etkisiyle, kendilerine layık gördükleri birçok değerden “ötekileri” mahrum bırakmıştır. Benzer durum İkinci Dünya savaşının ardında da devam etmiş, batılılar Orta Doğu coğrafyasıyla ilgili kasıtlı tercihler yapmayı günümüze kadar sürdürmüşlerdir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Osmanlı Arşivi

Osmanlı Hariciye Nezareti'nin Filistin Meselesi Siyonizm Davası Başlıklı Raporu, yayınlayan: Ali Akyıldız, Zekeriya Kurşun, Osmanlı Arap Coğrafyası ve Avrupa Emperyalizmi, İstanbul 2015.

Cabinet Papers

CAB/24/125

CAB/24/165

Foreign Office Papers

Appendix Two Additional Documents Relative to British Policy in Regard to Syria and Palestine, JUNE 1919, Page(s) 1276-1278 Series 1 - Volume 4: Adriatic and the Near east

F.O. 98124/2117/44, No:196.

F.O. 156779/2117/44A, No: C.P.O. 311.

F.O. 86424/2117/44, No:197.

F.O. E 3109/131/44.

F.O. 139168/2117/44A, No:467.

F.O. 119995/1051/44A, No: 241.

F.O. 91480/2117/44, No: 183.

F.O. 132187/2117/44A, No: 242.

F.O. 166023/50535/44A.

F.O. E 920/920/44, No: 15.

F.O. 102567/2117/44, No:219.

F.O. 128333/2117/44A, No:429.

F.O. 125609/2117/44A, No. C.P.O. 31/110.

F.O. 161829/2117/44A, No: C.P.O. 181.

F.O. E 3109/131/44.

Diğer Kaynaklar

Antonius, George, *The Arab Awakening*,: The Story of the Arab National Movement, 1938.

Avneri, Aryeh L., *The Claim Dispossession: Jewish Land-Settlement and the Arabs, 1878-1948*, London 2009.

Balcı, Ali, *İsrail Sorunu: Ortadoğu'nun Gordion Düğümü, Dünya Çatışmaları Çatışma Bölgeleri ve Konuları*, Editörler: Kemal İnat, Burhanettin Duran, Muhittin Ataman, İstanbul 2010.

Friedman, Isaiah, *The Question of Palastine: British-Jewish-Arab Relations, 1914-1918*, London 1991.

John J., Mc Tague Jr., *The British Military Administration in Palestine 1917-1920*, *Journal of Palestine Studies*, Vol. 7, No: 3, (Spring 1978), pp. 55-76.

Karpat, Kemal, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, İstanbul 2010.

Khalidi, Rashid, *The Origins of Arab Nationalism*, Columbia University Press, 1991.

Lockman, Zachary, *Comrades and Enemies: Arab and Jewish Workers in Palestine, 1906-1948*, University of California Press 1996.

Laqueur, Walter, *A History of Zionism*, New York 2003.

McCarty, Justin, *The Population of Palestine: Population History and Sta-*

tistics of the Late Ottoman and the Mandate, New York 1990.

Milner, Ylana, *Government and Society in Rural Palestine, 1920-1948*, University of Texas Press 2014.

Morris, Benny, *Righteous Victims: A History of the Zionist-Arab Conflict, 1881-1998*, Knopf Doubleday Publishing Group 2011.

Patrick, Andrew, *The Zionist Commission and the Jewish Communities of Greater Syria in 1919*, *Jerusalem Quarterly* 56&57.

Sachar, Howard M., "The Balfour Declaration", *A History of Israel: From the Rise of Zionism to Our Time*, Toronto 2007.

Shamir, Ronen, *The Colonies of Law: Colonialism, Zionism and Law in Early Mandate Palestine*, Cambridge University Press 2000.

Smith, Barbara Jean, *The Roots of Separatism in Palestine: British Economic Policy, 1920-1929*, Syracuse University Press, 1993.

The Times Digital Archives, 1919-1922.